

ANTON VAN DUINKERKEN

Brabantse herinneringen

Over zijn ontmoeting met Antoon Coolen op de eerste verghadering die hij bijwoonde van Roeping, in café Marinus in Tilburg.

MCMLXIV

UITGEVERIJ HET SPECTRUM

UTRECHT/ANTWERPEN

XVIII

De Eerste Vergadering

CAFE MARINUS te Tilburg bezat een rustig vergaderzaaltje boven aan een afgelegen straat, waarnaar ik zoeken moest, toen op dinsdag na pasen van 1924 de katholieke jongeren er hun eerste onderlinge kennismaking zouden vieren. Mij was door de initiatiefnemers verzocht, bij die gelegenheid een voordracht te houden over de samenhang tussen inhoud en vorm in het letterkundige kunstwerk. Hier had ik zwaar mijn best op gedaan. Het stuk stond vol aanhalingen uit Aristoteles en Thomas, polemiseerde terloops met Jacques Maritain, streefde naar een schoonheidsopvatting, waarin de nieuwere aandoeningsleer verwerkt zou zijn. Het eindigde met woorden van Franz Werfel.

Vóór mijn aankomst bleek er een misverstand bij de organisatoren van de ontmoetingsdag te zijn ontstaan. Zij verwachtten mij niet. Het onjuiste bericht, dat de president van het seminarie mij geen verlof had gegeven, de bijeenkomst te bezoeken, had zich onder de deelnemers verspreid. Waarschijnlijk drong het gerucht van mijn betraptheid tot Lambert Bijnen of Gerard Knuvelder door. Hieruit maakten zij zelf dan de gevolgtrekking, dat ik niet zou kunnen komen. In mijn plaats sprak Jan Engelman, die ik tevoren nooit gezien had. Hij begon zijn redevoering met het uitdrukken van zijn leedwezen over mijn afwezigheid, terwijl ik zowat vlak voor zijn voeten zat. Hij citeerde Arthur Schnitzler en Rainer Maria Rilke, polemiseerde terloops met Jacques Maritain en eindigde met woorden van Jean Cocteau.

Ik kon moeilijk de bewering laten voorbijgaan dat ik niet aanwezig was, hoewel ik de redenaar niet wilde storen. Zo trok mijn verbazing de aandacht van een man met een liggende boord en

vlinderende das, die bij het binnenkomen mijn nieuwsgierigheid had opgewekt. Hij hield zich van het gezelschap opvallend afzijdig, gelijk een journalist zou doen, maar zodra hij begreep wie ik was, schoof hij zijn stoel iets dichters naar mij toe. Hij maakte zich bekend als Antoon Coolen. Dit deed hij echter niet met name. Hij stak zijn hand naar mij uit en zei enkel 'Brabant'. Ik antwoordde met dezelfde groet. Wij hadden tot dan toe elkaar nooit gezien en ook geen kans gekregen om elkaar te leren kennen uit portretten. Van zijn gestalte had ik mij een heel andere voorstelling gevormd, hij waarschijnlijk ook van de mijne. Onze begroeting benam ons iedere twijfel. Wij waren allebei het meest naar deze bijeenkomst getrokken door de mogelijkheid, elkaar te zullen zien. In een seconde werden we vrienden voor heel het verdere leven.

Onderwijl vervolgde de spreker zijn betoog. Ik luisterde met aandacht naar die toevloed van nieuwe begrippen, waarin het kunstenaarschap op de voorgrond gesteld werd als het doorzielde vormvermogen van de eenzame mens tussen zijn schoonheidbegerige broeders in de maatschappij. Het artistiek uitdrukbare is geen gemeengoed; eerst het goed uitgedrukte kan dit worden, wanneer het in de vorm van het kunstwerk tot zelfstandigheid voltogen, zich los heeft gemaakt van zijn geboorteplaats in de ziel. Het eigen leven van het kunstwerk kreeg bij Engelman de nadruk. Wat de maker er aan meegaf, moest allereerst een innerlijke gaafheid zijn. Gespannen volheid, ruimtelijke begrensdheid moesten het overbodige vanzelf verwijderen en ieder onderdeel zijn samengetrokkenheid met de andere delen op de wezenskern gunnen. Engelman sprak sober, zonder gebaren, met een beschaafde stem, een beetje slepend, naar het bijna zangerige toe. Zijn toon was niet opdringerig, doch kalm en zeker. Het was de stemtoon van een peinzers, niet van een vechter. Zelden tevoren hoorde ik zo onbevangen spreken over kunst.

In de kringen, waarin ik verkeerde, gebeurde dit wellicht met groter geestdrift, doch altijd in een stemming van verweer. Bij ons moest al wat kunst genoemd werd zijn bestaansrecht veilig stellen. Het mooie moest bewezen worden, helder aangetoond met argumenten in het defensief tegen de kans dat de toehoorder dit mooie niet zou willen erkennen. In de debatten over de kunst van de jongeren klonken verdediging en aanval dikwijls schreeuwerig. Ze

werden onderbroken door ironische tussenroepen of brute negaties. Engelman bracht heel het jongerenvraagstuk in een andere sfeer. Hij beseftte niet, hoezeer hij in dit brabantse milieu optrad als overtuigde leek, wiens inzicht zich verantwoordde door zijn ervaring. Hij bracht het persoonlijk experiment van de kunstontwerper in het geding, dat hiermee wegweek van wijsbegeerte of apologie naar een eigen geldingsgebied, waar de smaak de boventoon voerde, niet de redekaveling.

Nu ik er toch was, kreeg ik het verzoek, ook mijn voordracht te laten horen. Dit zou de twistgesprekken bekorten, omdat er na twee lezingen maar weinig tijd bleef voor debat. Herhaaldelijk had ik toespraken voorgelezen in kleine gezelschappen, meest van medestudenten. Hier sprak ik voor het eerst van mijn leven een onbekend auditorium toe. Dit was veel grilliger samengesteld dan ik had verwacht. Enkele heel jonge mannen vormden vleugelgroepen rond een kern van geestelijken en iets meer bejaarde leraarstypen, waaronder sommige direct door kleding of haardracht kenbaar waren als artisten. De jongeren omstreeks 1925 droegen geen lange of ongekamde haren, geen fluwelen jasjes en geen ongewone boorden of dassen, met uitzondering van Coolen, die tot zijn dood toe trouw bleef aan zijn vlinderende lavallière das met liggende boord. Verder zag ook hij er altijd heel gewoon uit.

De centrale figuur van de ouderen-groep was doctor Moller, die op een hoge stoel rechtop zat, het hoofd een beetje achterover, en scherp luisterde naar wat ik zei. Mijn uiteenzetting bleef veel schoolser dan het betoog van Engelman. Ik haalde min of meer moderne gevolgtrekkingen te voorschijn uit grondbeginselen, die iedereen als juist erkennen moest. Ik wilde ons goed recht in de jongerenstrijd logisch verdedigen. Dit bleek niet nodig. Over wat ik zei was iedereen het eens. Hierover was men het waarschijnlijk al eens geweest voor het betreden van de zaal. Ik verwachtte en vreesde debat van de nijmegenese groep, inzonderheid van Gerard Bruning, over kerkvoorschriften en evangelie, doch er kwam niets los.

Een kelner voerde consumpties aan en nam bestellingen op, terwijl de jongeren zich aan elkander voorstelden. Tussen enkele utrechtaren met Henk Kuitenbrouwer als zegsman, en doctor Moller ontstond een twistgesprek over het recht van de hoofdredacteur om regels te schrappen in binnengekomen kopij. Moller

bleek dit gedaan te hebben in een vers van Kuyle, die zo'n behandeling in het vervolg niet meer verdragen zou. Hij was op het oog een van de allerjongste aanwezigen, een guitige kerel met bolronde gezicht, blauwe ogen en vlasblonde haren, die uit een platte scheiding rechts over zijn voorhoofd vielen in een brede, vlassige lok. Hij stond op zijn recht als auteur, doch voelde minder lust om dit in ons gezelschap te verdedigen dan zijn broer, die bepaald niet tevreden bleek over Mollers beleid. Henk Kuitenbrouwer werkte al jaren mee aan De Beiaard. Hij vond dat Brom zich als redacteur fatsoenlijker gedroeg dan Moller. Deze liet zich hierdoor niet uit het veld slaan. Met stemverheffing tot dreigens toe beklemtoonde hij de verantwoordelijkheid van de hoofdredactie. De jongeren waren nu eenmaal nog jong. Ze hadden leiding nodig.

Op deze vergadering kon een belangloze toeschouwer reeds besluiten, dat eerlang de utrechtse groep zich van Roeping zou losmaken. Ze verschilde naar geestesgesteldheid te sterk van de brabantse priesters en leraren met hun blijmoedig cultuuroptimisme en hun onderdanig kerkgeloof. De utrechtenaars vormden een typische lekengroep. Ze waren zeker niet onvroom, doch hun belezenheid verschilde sterk van de onze. Ze hadden onlangs Paul van Ostayen ontdekt, wiens *Bezette Stad*, uitgegeven door De Sikkel te Antwerpen, traag naar de nederlandse boekhandel doordrong, terwijl zijn vorige werk hier zo goed als onbekend gebleven was. Ze vonden ons zichtbaar te log van religieusheid, te bezwaard met een economische vooruitgangproblematiek, te weinig onverschillig voor het geschrijf van gewestelijke krantjes en parochieblaadjes, kortom te gemoedelijk onderworpen aan geestelijke voogdij, om van de samenwerking met ons veel te blijven hopen.

Onder de schijnbare leraarstypen, die niet zo piepjong meer waren, kende ik er één van zijn portret. Dit was de dichter Bernard Verhoeven, kunstredacteur van Het Centrum te Utrecht, doch woonachtig te Arnhem. Aan het Centrum werkte ook Jan Engelman. Hij verzekerde mij, dat Verhoeven zijn beste en edelste vriend was, een man om een huis op te bouwen. Ik durfde de kennismaking niet goed aan. Hier bezat ik een persoonlijke reden voor.

Op het eind van 1922 was van Bernard Verhoeven een dichtbundel verschenen, die *De Voorhof* heette. Dit werk verscheen bij het Nederlands Boekhuis te Tilburg, toentertijd een jonge onderne-

ming, die ook de eerste schetsenbundel van Antoon Coolen en van pater Molenaar in de handel bracht, naast vertalingen uit het werk van de toen veel gelezen bekeerling Robert Hugh Benson. De uitgaven van dit bedrijf kwamen langs de enige boekhandelaar van het dorp Hoeven tamelijk trouw het seminarie binnen, waar overigens weinig ontspanningslectuur of belletrise werd gekocht. Zo had ik mij *De Voorhof* bij verschijning aangeschaft, juist in de laatste periode van mijn ongerepte afhankelijkheid aan de priesterpoëzie van het zuiden. Verhoeven schoof even buiten dit kader, hoewel hij zich een 'zanger als een leviet' noemde in een van de eerste sonnetten uit het boek. Zijn onderwerpen koos hij vrijer en zijn taal beheerste hij vaster dan de dichters, die ik op het seminarie het liefst las. Geboren in hetzelfde jaar als Gerard Bruning, maakte hij een andere ontwikkeling door, zodat hij veeleer een nakomeling van de generatie uit 1910 dan een voorloper van de onze. Hij kende ook grondig de poëzie van A. Roland Holst, M. Nijhoff, J. W. F. Werumeus Buning, P. N. van Eyck, Victor van Vriesland en Geerten Gossaert, die ik toen grotendeels nog moest ontdekken. Te Arnhem ging hij geregeld om met Jan Greshoff en Albert Besnard, die in een koffiehuis aan het Velperplein hun stamtafel hadden. Een afdeling van zijn bundel heette: 'Liederen van de Melaatse'. Deze titel wees op een zwaarmoedige afgezonderdheid van het gemeenschapsleven, gelijk die ook mij kon bedrukken. Hij schreef nochtans Marialiederen. Zijn beste gedicht, dat 'Ootmoed' heet, is een kerstlied.

Een alles doordringende melancholie legde een waas over zijn geestdrift, die zich hierdoor toch niet ontmoedigen liet. Met de gedichten uit zijn bundel voelde ik diepe verwantschap. Ik heb het boek dag aan dag gelezen tot ik het vrijwel van buiten kende. In mijn verzen van toen volgde ik het lang niet steeds argeloos na. Gedurende dat jaar vereerde ik de onbekende Bernard Verhoeven als mijn meester. Nog in maart van 1923 gaf ik uitdrukking aan dit gevoel in een gekunsteld sonnet, dat in de terzinen hetzelfde rijmpaar bewaarde als in het octaaf. Het begon met de regel 'Verhoevens Voorhof is mijn avondbrood'.

Langs welke weg ik het adres van de dichter leerde kennen, weet ik niet meer, doch ik stuurde hem dit prijsgedicht toe als de hulde van een onbekende. In de begeleidende brief zal ik wel hebben mee-

gedeeld, dat ik vaker verzen schreef. Ik weet het niet meer. Natuurlijk hoopte ik op een antwoord, misschien wel als beginpunt van nader contact. Dit antwoord bleef uit! Ik maakte mij bezorgd, het goede adres niet getroffen te hebben, informeerde opnieuw, doch moest berusten bij het vermoeden, dat mijn lofdicht als nietswaardig naar de prullemand verwezen zou zijn.

Nu zat daar tijdens het borreluur van de jongerenvergadering de man vlak bij mij, die mijn vers versmaad had. Ik kon dit niet allemaal uitleggen aan Jan Engelman, want ook hem ontmoette ik die dag voor het eerst. Hij stond er op, mij aan Verhoeven voor te stellen. Die wist niet dadelijk, dat de Hoevense seminarist Anton van Duinkerken dezelfde was als de toezender van het gedicht. Onze conversatie vlotte spoedig. Schuchter bracht ik mijn teleurstelling ter sprake. Ik kreeg de belofte, dat een volgende brief niet onbeantwoord zou blijven. Het adres was inderdaad goed!

Dit zou ik zo uitvoerig niet vertellen, als in de jaren, die op april 1924 volgden, Bernard Verhoeven niet mijn grootste geestelijke steun was geworden. Ik heb hem vrijwel wekelijks in volle vertrouwen geschreven en altijd stipt antwoord gekregen. Mijn hele ziel legde ik in de moeilijkste tijd, die ik ooit heb moeten doormaken, voor hem open. Hij begreep mijn idealen en mijn conflicten. Met hem heb ik in 1926 mijn eerste reis naar Parijs gemaakt. Onze oude vriendschap doorleefde langdurige stilten. Toch behoeven wij nu nog elkaar maar bij toeval te zien in een trein of op een vergadering en ons gesprek gaat voort, alsof het nooit was onderbroken.

Als woordvoerder van de zuidelijke letterkundigen trad tijdens de besprekingen voor tafel Robert Graafland uit Maastricht op, die in de eerste jaargangen van *Roeping* schetsen uit het militaire leven publiceerde. Ik herinner mij weinig van hem, maar weet nog dat hij naar mijn oordeel de overtuigingskracht miste om de vastgesloten eenheid van de jongerenbeweging voldoende te verdedigen. Misschien vond hij het helemaal zo erg niet, dat duidelijk samenhangige groepen zich afscheidden; voor mij bleef dit de grootste angst. Onze verdeeldheid zou de tegenstanders kracht geven; – onze vastberaden eenheid kon hen in korte tijd ontwapenen. Zo dacht ook Gerard Knувelder er over en zelfs Antoon Coolen, voor wie het groepsverband veel minder betekende. Aan tafel zat ik tussen hem en Albert Kuyle tegenover Gerard Bruning.

Twee jongere schrijvers uit Nijmegen declameerden tezamen tijdens de maaltijd 'Aangebrand' van A. C. W. Staring, waarbij de een de tekst opzegde en de ander de gebaren vertoonde in zulk een combinatie, dat de gebarende ledematen, krachtens camouflage door een overjas, bij de aldus dwergachtig er uitzierende spreker schenen te behoren. Deze kinderlijke manier van voordragen gaf aan het vers iets zots. Rob de Wild vroeg: 'Heeft aangebrand ook vochtjes, moeder Aagt?', terwijl de handen van Frans Schaepman de hulpeloosheid van kleine Piet demonstreerden. Dit was een grapje uit hun schooltijd. Het voldeed als tafelspel aardig, doch mij verbaasde dit soort plezier bij mensen, van wie ik verwachtte dat zij zonder uitzondering gepatenteerde diepdenkers zouden zijn. Coolen toonde zich even verwonderd als ik. Ook hij had heftigheid in plaats van jongensachtigheid tegemoetgezien. Hem viel het mee, dat er niet giftig werd geredetwist. Hij is nooit graag aanwezig geweest in een gezelschap met ruzie.

Wel ontstond er aan tafel een meningsverschil tussen mij en Gerard Bruning. Dit was even voordat als dessert een roomgele pudding werd opgediend. De aanleiding staat mij niet precies meer voor de geest. Ons gesprek hield verband met de inleiding van Kurt Pinthus op 'Menschheidsdämmerung'. Gerard Bruning beoordeelde een onderdeel hiervan anders dan ik. Hij had een paar happen tot zich genomen, terwijl ik hem uitlegde, hoe ik de bedoeling van Pinthus begreep. Met mijn verklaring kon hij het onmogelijk eens zijn. Hij gesticuleerde met zijn vork, vinnig en snel. Op een gegeven ogenblik kwam zijn romp naar voren over zijn bord; hij hield de vork bij de steel met de tanden naar mij toe, als dreigde hij, mij ermee in het gezicht te zullen prikken. De hand, die de vork hield, bewoog in kleine schokkende gebaartjes.

Antoon Coolen merkte dit op. Hij zag in deze ongewone houding een zinnetecken van Gerard Brunings heftigheid van overtuiging. De woorden kregen hetzelfde schokkende ritme bij hem als de bewegingen. De stilte daarna viel bruusk in, als om enkel nog ruimte te laten aan een verzwegen overwinningskreet. Ik moest mijn ongelijk toegeven. Gerard Bruning at zijn maaltijd verder of er niets gebeurd was.

Bij het uit elkander gaan beloofden Coolen en ik, dat wij elkaar geregeld zouden schrijven en overdrukjes sturen van hetgeen wij

publiceerden. Tijdens ons gesprek te Tilburg bleef het gezelschap te dicht om ons heen dan dat wij veel persoonlijks tegen elkaar konden zeggen. Ons trof het bij deze eerste kennismaking vooral, dat wij, met dezelfde gedachten bezig, voortkomstig waren uit de uiterste hoeken van Noord Brabant, de een uit het oosten, de ander uit het westen. Wij leefden beiden in het besef, dat de provincie zich onder onze ogen aan het ontwikkelen was naar een zorgwekkende toekomst. Brabant moest onder de gewesten meetellen om zich zelf te kunnen worden. Om het te zeggen in woorden, die iedere jonge schrijver toen direct als een aanhaling uit Lodewijk van Deyssel herkende: Brabant moest opgestoten worden in de vaart der volkeren!

Het inhalen van de culturele achterstand lokte ons minder als een ideaal dan het ons bekommerde als een plicht. Wij zochten naar het behoud van de wezenskenmerken van de brabantse mens in de aanstaande verandering van de tijden, die wij voelden aankomen als een volslagen vernieuwing van het leven, doch met de dreiging van een gevaarlijke nivellering. Deze dingen ervoeren wij in diepe ernst. Ze kunnen achteraf wat beperkt van verhoudingen schijnen: onze persoonlijke toekomst voelden wij er ten nauwste bij betrokken.

Van het ogenblik af, dat ik Antoon Coolen leerde kennen, twijfelden wij geen ogenblik, of wij waren geroepen, het brabantse volk te vertegenwoordigen in de literatuur van onze generatie. Wij spraken echter het woord literatuur niet graag uit, omdat het zweemde naar mooischrijverij. Weergave van gemoedsbewogenheid ciste naakte oprechtheid, geen toelag op uiterlijk vormschoon. Niettemin beschouwden wij de vertegenwoordiging van de volksgeest in de letteren als de meest noodzakelijke volksvertegenwoordiging. Juist deze had Brabant al te zeer gemist.

Wie dit uitgangspunt wil beoordelen, dient zich te herinneren, hoe er in ons land na de eerste wereldoorlog over Noord-Brabant werd gesproken en gedacht. De mobilisatie bracht er vier jaar lang veel mensen heen, die er nooit geweest waren en er ook bitter weinig van wisten. Ze ontmoetten er een volk, dat ze gezellig en gemoedelijk vonden, maar onontwikkeld en verstoken van geestelijke vrijheid. Er vloede veel geld binnen. Dit werd slecht verdeeld en slecht gebruikt. Aanzienlijke oorlogswinsten kwamen in kringen, die er niet mee wisten om te gaan. De onevenwichtigheid van

het economische leven schokte het moreel van de bevolking. Vooral de culturele achterlijkheid en geestelijke horigheid viel menige bezoeker op. Kranten wezen haar ironisch of verontwaardigd aan bij gevallen van dorpse criminaliteit of bij hooglopende conflicten tussen gemeenteraadsleden van verschillende politieke overtuiging.

Wellicht nog vroeger dan ik kreeg Coolen vermaningen te horen over de noodzakelijkheid voor het brabantse volk om zijn achterstand op korte termijn in te lopen. In mei van het jaar 1903 had de familie Coolen zich op het Haageind te Deurne gevestigd. Antoon, de oudste zoon, was toen zes jaar en bezocht de parochiale school, die door fraters werd beheerd sedert 1896. De toenmalige pastoor had de meester van de openbare school, Hendrik Nicolaas Ouwerling, niet mee overgenomen, omdat hij niet op deze eigendunkelijke man gesteld was. Toch bleef Ouwerling te Deurne wonen. Hij nam jongens in opleiding voor onderwijsakten en bemoeide zich levendig met de geschiedenis van de streek. Zijn eigenzinnigheid, die volop redenen van bestaan had, bracht hem in verzet tegen allerlei heersende gewoonten en toonaangevende personen. Hij hield er een eigen idee over het wel en wee van Noord-Brabant op na. Dit onderscheidde zich in menig opzicht scherp van de denkbeelden, die rond de eeuwwisseling door de geestelijkheid voor deugdelijk werden gehouden.

In 1899 aanvaardde Ouwerling een betrekking als redacteur aan De Zuidwillemsvaart te Helmond. In dit krantje schreef hij vinnige strijdartikelen tegen iedereen, die de indruk wekte, volksdomheid aan te zien voor een geloofsbelang. Meer in het bijzonder bestreed hij in dit blad de ijverige, maar ook koppige norbertijn G. van den Elzen tijdens de zogenaamde boteroorlog van 1904.

Aan de opleidingscursus van H. N. Ouwerling studeerde in die jaren Herman J. J. Maas voor hoofdonderwijzer. Diens eerste schetsen over de Peel nam Ouwerling op in De Zuidwillemsvaart. Ze verschenen in 1901 gebundeld bij Van Moorsel en Van den Boogaart te Helmond. Zijn latere romans 'Verstooteling', 'Landelijke Eenvoud' en 'Het Goud van de Peel' bezorgden aan Herman Maas de toentertijd uiterst bedenkelijke bijnaam van brabantse Zola. Zijn 'ruw naturalisme' is inmiddels opvallend verbleekt, doch de ergernis, die het opwekte, gaf in 1908 aan Ouwerling een prikkel om in een lijvig vlugschrift met feiten en cijfers te betogen, dat de

zuidergewesten in allerlei opzicht achterlijk waren gebleven, omdat zij achterlijk waren gehouden.

Antoon Coolen heeft de bibliotheek van zijn buurman Ouwerling al leren kennen, voordat hij in 1909 naar het norbertijngymnasium te Heeswijk vertrok. 'Voor die boeken, onverschillig hoe hun inhoud was, heb ik bevend van eerbied gestaan', getuigde hij in het Geschenk van de Boekenweek uit 1932. Hier leende hij onder zijn vakanties de werken van Conscience, van Jan Reinier en August Snieders, later ook die van Stijn Streuvels en Herman Maas.

Wat de norbertijnen van Heeswijk hem bijbrachten, werd hem door zijn buurman niet ontroefd. Wel was het Ouwerling, die hem het eerste inzicht gaf in het speelse verschil tussen braafheid en eerlijkheid, waarvan de maatschappelijke onderscheidingen in een begrensde en besloten samenleving voor een aanzienlijk deel afhangen.

Gaandeweg heeft Antoon Coolen zijn idealen verruimd. Hij is echter nooit de pleitbezorger van de ossewagen tegen de auto geweest. Bij het zoeken naar hetgeen hij onveranderd bewaard wilde zien in land en volk van Noord-Brabant, zette hij al vroeg het aangeleerde schema van deugden en zekerheden opzij, dat enkel dienst deed als kleefstof voor sociale behoudzucht. Hij had bij zijn debuut als zeventienjarige auteur een sterke neiging naar romantische verdroming overgehouden uit zijn geestdriftige lectuur in landelijke novellen. Hij wist nochtans toen al, dat het verschil tussen spierwit en pikzwart, gelijk het bij Jan Reinier en Snieders in de zedelijke kenschetsing van de personages opvalt, niet meer volledig strookte met de werkelijkheidswaarneming van de mens in de twintigste eeuw. Het beantwoordde aan een theorie over het leven, die de romantiek voor een goed deel had geborgd bij de pedagogie uit de verlichtingstijd en voor een ander deel had overgenomen uit het conventioneel geworden christelijke denken over deugd en ondeugd, dat inmiddels het voorkomen had gekregen van een gescherpt onderscheidingsvermogen voor fatsoen en onfatsoen.

Toen Antoon Coolen in 1914 als volontair op de drukkerij van August Pellemans te Helmond zelf zijn eerste schetsenbundeltje zette, dat 'Opinies' heette, kan hij de illusie niet hebben meegedragen, eenmaal in Duitsland, Scandinavië en vooral in Tsjecho-Slowakije tot de grootste romanschrijvers van Europa gerekend te

zullen worden. Maar het dreef zijn eerezucht niet buiten alle spoor, dat hij een plaats wilde veroveren tussen de brabantse schrijvers van zijn eigen tijd.

Wat hem van dit debuut in 1914 tot zijn dood in 1961 het diepst ter harte is blijven gaan, was de verzekering van het levensgeluk voor de brabantse mens. Iedere andere gedachte van hem kwam hierop achteraan. Als eerste bedreiging van dit geluk schetste hij in zijn jeugdnovellen de giftige fluistercampagne van de schijnheiligen en de onnozelen. Hij vond de samenwerking van deze twee groepen te stevig geordend om er niet gedurig tegen in opstand te komen.

Het leven heeft hem in latere jaren geleerd, dat ook schijndeugd en domheid vatbaar zijn voor kleurverandering. Van een toornige revolte verwachtte hij op de duur minder uitwerking dan van een milde doorschouwing. Toch heeft hij nooit berust bij het onmiskenbare feit, dat het alledaagse levensgeluk van goede mensen in onze samenleving het gereedst en het bitterst belaagd wordt door personen, die er een al te sluitend wereldbeeld op na houden, ongeacht of ze dit met godsdienstige, staatkundige, maatschappelijke, economische of culturele tinten beschilderen. Bij de verf ligt het grote verschil niet.

Misschien zijn grootste kracht was zijn afkeer van twist. Hij vermeed in zijn heldere opstandigheid alle beledigende scherpte. Jonge mensen worden gemakkelijk meegesleept door vinnige polemisten. Ze houden strijdbaarheid voor een bestaansvoorwaarde van standvastigheid. Hierom geloven zij niet, dat er gewoonlijk een bredere invloed uitgaat van rust dan van drift. Coolen wilde geen schimpende verweerschriften samenstellen, doch de gebeurtenissen eerlijk doorgronden. In zijn eerste verhalen toonde hij aan, dat de structuurverandering in het brabantse dorpsleven de verouderde behoeftzaamheid van vroeger niet langer verdroeg. Er moest een nieuwe vorm van volksopvoeding komen. Ik beschikte over een hele voorraad seminariekennis. Ik had veel boeken gelezen, maar er bestonden duizend dingen, waar ik niets van wist of vermoedde, hoewel ze voor mijn leeftijdgenoten tot de gewoonste zaken van de wereld behoorden. Coolen wijdde mij in zulke moeilijkheden in door er eenvoudig over te vertellen. Problemen kregen bij hem het karakter van spanningen tussen voorstelbaarheden. Het onder-

werp van een bewering lag niet abstract onzichtbaar achter zijn woorden, maar toonde gedaante en gedrag, zolang hij er mee bezig bleef.

Langs Brabant was een stuk geschiedenis heengegaan, waaraan het zo goed als geen deel heeft gehad. Het bracht geen grote renaissancekunst voort, kende weinig inheemse barok en genoot op verre afstand in een ontleende patriottentaal van de verlichtingsdenkbeelden, die tot het volk niet doordrongen. Voelden zijn gezagvoerders behoefte aan beschaving, dan werd die van buiten af bevredigd. De mensen op het platteland kregen hier hoegenaamd niets van te zien. Voor hen bleef de kerkliturgie het enige spectaculaire gebeuren. Voorzover de bewindhebbers dit gedoogden, werd ze uitgebreid met openbare betuigingen van godsvrucht als een dramatisch door boetezang onderbroken lijdenspreek met kruisweg-oefening gedurende de vasten, of een gezamenlijke bedevaart met vaandels en kerkgezing op straat naar een grensdorp. Begrafenissen bewaarden de statigheid van stijl uit een welvarender tijdperk. Doopsel, communiefeest en trouwpartij vergaderden families binnenshuis. Aan de lotwisseling van de steden bezweken rederijkerskamers en ondernemende ambachtsgilden. De schutterijen kregen vreemdelingen tot bestuurders. De nijverheid verbloedde. De landbouw leverde geen marktproducten op. Het grootste stuk van de bodem lag braak.

Coolen beleefde de herinnering aan deze geestelijke bewegingloosheid van het brabantse volk op een persoonlijke manier. Al had hij die toestand niet meer gekend, ze liet in de omgeving van zijn jeugd een lusteloosheid achter, waartegen hij met al zijn zielskrachten optornde. Hij werkte hard. Om zich te ontspannen las hij veel. Hij las heel andere schrijvers dan ik. Hij vond bij Ibsen en Strindberg, bij Charles-Louis Philippe en Colette, bij Oscar Wilde en Bernard Shaw, bij Gustav Frenssen en Gerhard Hauptmann wat in Brabant niemand zocht. Hij probeerde niet deze schrijvers na te volgen, doch het ging hem om hun voorstelling van de levenswerkelijkheid. Ze gaven hem een doorschouwend begrip van het levensgeheim.

Uit onze gesprekken en brieven werd mij duidelijk, dat hij dit begrip van het levensmysterie niet gemakkelijk kon samenvoegen met zijn algemene wereldbeschouwing, die mild en hartelijk ge-

grond was op een evangelisch vertrouwen in de goedheid van God, maar wars van alle theologische bespiegeling. Hij doorworstelde de vervreemding van het verleden. Een figuur, die hem sterk aantrok, bleef iedere gekomene uit het onbekende. Zoals in zijn romans telkens gestalten zonder binding aan enige herkomst verschijnen, die kracht uitoefenen, omdat ze geen herinneringen meeslepen, zo scheen hij zich te willen ontdoen van een last, die hem geen ogenblik los liet. De raadselachtige zwervers uit zijn eigen verhalen prikkelden scherp zijn aandacht. Het was soms, of hij deze mensen achterna zou willen gaan op het ogenblik dat ze verdwijnen. Hij werd teruggehouden door de magneetkracht van het nabije. Ongevoel verten lokten hem levenslang, maar hij bleef waar hij thuis hoorde.

Met Antoon Coolen ben ik meer dan dertig jaar bevriend geweest. Dit was wellicht de rijkste vriendschap van mijn leven, zeker de meest verrijkende. Ze gaf mij de gelegenheid, vast te stellen, dat zijn werkelijke bedoelingen herhaaldelijk werden misduid, omdat zijn beoordelaars hem voor veel eenvoudiger hielden dan hij was. Zijn voorstellingswijze streefde naar bevattelijkheid. Wie zal het ontkennen? Doch dit maakte de dingen die hij beschreef niet eenvoudig. Nog minder maakte het de beweegredenen eenvoudig, waarom hij die dingen beschreef.

De sterkste drijfkracht van zijn kunstenaarschap was zijn intense beleving van een modern brabanterschap. Een halve eeuw geleden klonk dit als een onbegrijpelijke paradox. De woorden verdroegen elkanders nabijheid in het geheel niet. Wat brabant wilde heten, kon op geen enkele wijze modern zijn. Het gewest was traditioneel. Zo was het van ouds aan elke bewoner vertrouwd. Bij de eigenschappen van andere provincies vergeleken was het achterlijk. Het wilde op die manier achterlijk zijn en blijven. Het verhief de redenen, waarom het voor achterlijk werd uitgescholden tot oorzaken van fierheid. Het drukte neer wat zich uit die vertrouwde achterlijkheid wilde vrijvechten. Deze druk gaf veerkracht aan Coolen. Hij zag heel goed de levenswaarde van de ware eenvoud. Hij zag tegelijkertijd heel scherp de weerloosheid van een eenvoud, die buiten werkelijke verhoudingen geduwd werd en hierdoor onbeproofd bleef.

Uit deze spanning waren allerlei ontsnappingen mogelijk. Ook

in dit opzicht heeft Antoon Coolen zijn brabantse eenvoud aan bittere proeven onderworpen of toch buiten zijn wil zien onderwerpen. Hij is nooit hartstochtelijk vechtlustig geweest. Naar vechtlustigen keek hij altijd met verbazing, zoals hij keek naar Gerard Bruning, die met vorkpunten argumenteerde. Maar hij was allerm minst laf. Hij was barmhartig. Hij heeft geleefd en gewerkt in een tijd, waarin barmhartigheid als schrijverskwaliteit spoedig geminacht werd. Hier heeft hij zich nooit een zier van aangetrokken. Hij speelde niet de barmhartige samaritaan in een gewest dat priesters en levieten bij de vleet bezat. Hij was niet barmhartig, omdat hij romanschrijver was. De verhouding lag juist andersom. Hij schreef, omdat hij diep in zijn gemoed de spanning niet verduren kon tussen het werkelijke en het ware, het nabije en het verre, de miserie en de hemel.

Mijn samenhorigheid met hem bleek ons op de bijeenkomst te Tilburg vooral uit ons gemoedsverschil met de jongeren van elders. Ze kwamen voor een deel uit grotere steden, Utrecht, Maastricht, Nijmegen. Hun groepsverband was hechter dan de onderlinge omgang van de brabantse schrijvers, die in dorpen woonden, elkaar zelden zagen, ook verder uiteen liepen in leeftijd en beroep, talent en ontwikkeling. Die anderen zagen elkaar, als zij wilden, iedere dag. Ze bezochten moderne boekwinkels, kenden de nieuwste tijdschriften uit het buitenland, maar misten meestal de rust tot lange, gedegen lectuur in ouderwetse schrijvers. De mannen van De Valbijl leken stiller en goedmoediger dan zich verwachten liet. Daarentegen waren de utrechtse jongeren roerig door ongeduld naar iets pittigers dan het maandblad van Moller. Hun onderlinge verscheidenheid viel nog weinig op. In alle drie de groepen bevonden zich dichters en prozaschrijvers, die binnenkort een andere loopbaan zouden kiezen. Soms leken dezen juist de meest belovenden. Gerard Bruning wantrouwde de grote hoeveelheid. Hij gaf dit kort hierna te kennen in zijn krant. Hij geloofde feitelijk al niet meer in de gezamenlijke opmars van jeugdige idealisten naar een betere toekomst. Ieder zou volgens hem voor zichzelf moeten instaan.

Had ik voldoende praktische kijk op mensen en dingen bezeten, dan zou deze vergadering van de jongeren mij dieper hebben teleurgesteld dan ze deed. Ik voelde mij te gelukkig met mijn nieuwe vrienden en te hartelijk opgenomen in hun vanzelfsprekende ge-

meenzaamheid om te bedenken, dat tijdens de gesprekken telkens een afbrokkeling dreigde, waarbij het zuiden opnieuw aan zichzelf zou worden overgelaten. Moller kon haar niet tegenhouden. Bezat hij hier de kracht toe, dan miste hij toch de nodige meegaandheid. Hij zag zijn volgelingen niet voor vol aan. In wezen droomde hij van iets anders dan zij. Dit werd mij duidelijk in de verdere loop van dat jaar.